

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0001-5230-9366*

ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРАВОТВОРЧОСТІ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Ігнорування інтересів особи неодноразово призводило в історії людства до великої кількості воєн, революцій, інших форм кровопролиття. Зробивши з цього висновок, людство здійснило заходи з унеможливлення в майбутньому подібного сценарію. Результатом осмислення зазначеної ситуації виявилось прийняття спочатку Загальної декларації прав людини 1948 року, потім Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року з відповідними протоколами до неї. У зазначених документах природні права людини в їх найсуттєвіших рисах набули реалізації у приписах позитивного законодавства.

Зазначену лінію правового розвитку людської цивілізації продовжила і Українська держава, яка задекларувала у своїй Конституції, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України).

Крім того, слід звернути увагу на ст. 1 Конституції, де Україна проголошена правовою державою. Останнє означає, що держава зв'язана правом і у своїй діяльності повинна керуватись жорсткими імперативними приписами. Зокрема, відповідно до Конституції України до них належать: 1. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії (ст. 8 Конституції України); 2. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України). З зазначеного з очевидністю випливає, що проблематика позитивних зобов'язань держави тісно пов'язана з правами людини, реалізацію яких вона повинна забезпечувати і які повинна охороняти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематикою позитивних зобов'язань держави опікувались як члени національного наукового співтовариства, так і закордонні автори. Серед перших – М. Козюбра, Г. Христова, С. Головатий, С. Шевчук, серед других – Л. Дюгі, К. Дроге, К. Стармер, А. Моубрей.

Мета дослідження. Проаналізувати стан виконання державою своїх позитивних зобов'язань щодо дотримання, забезпечення та захисту прав громадян в екстраординарних умовах воєнних дій і післявоєнної відбудови країни.

Основні результати дослідження. На думку Г. Христової, проблематика позитивних зобов'язань держави є невід'ємною частиною сучасної теорії прав людини та міжнародного, передусім європейського, права прав людини (англ. – human rights law) та входить до усталеного категоріального апарату західної юриспруденції. Вона становить концептуальне підґрунтя юридичної оцінки державної політики у сфері прав людини та вжитих державою заходів, спрямованих на

захист і забезпечення основоположних прав і свобод. І більше того, остання дає змогу переосмислити модель взаємодії людини та держави у сучасних цивілізаційних умовах; віднайти системні зв'язки між правами особи та обсягом і характером обов'язків держави щодо їх поваги, забезпечення та захисту; встановити межу відповідальності держави у разі їх порушення [1].

Слід також погодитись з думкою автора щодо витоків ідеології позитивних зобов'язань держави перед громадянами, які вона справедливо пов'язує з класичними конституційними доктринами природного права та суспільного договору, основні положення яких були втілені у двох історичних національних документах: Декларації незалежності США 1776 року та французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Ці акти, на її погляд, заклали фундамент юридизації основних ліберальних цінностей та ідеї обмеженого («стриманого») конституційного правління, за якого державна влада не є абсолютною, а зв'язана певними обов'язками перед людьми та здатна забезпечити «достеменно дотримання особистих прав людини» [1].

Таким чином, теорія позитивних зобов'язань держави з точки зору історичних підходів виникла порівняно недавно, її формування пов'язується з емансипацією людини від держави, еволюції ролі держави від ролі господаря – до ролі слуги. Це величезний цивілізаційний прорив, який символізує вивільнення особи від тісних пут тотальності державних форм.

Відтак держава, використовуючи термінологію цивільного права, зокрема інституту зобов'язального права, у стосунках з громадянами виступає зобов'язаною стороною, де громадяни мають право вимагати від держави виконання своїх обов'язків (наприклад, надання послуг у політичній, економічній, соціальній, культурній тощо сферах), а держава зобов'язана їх надати, за що суспільство (громадяни) сплачують кошти у вигляді податків.

Виходячи з цієї тези, спробуємо проаналізувати, наскільки сучасна українська держава належним чином виконує свої обов'язки, особливо з урахуванням введення воєнного стану на її території, пов'язаного з проведенням РФ так званої «спеціальної військової операції», яка фактично є повномасштабними воєнними діями.

Як відомо, право на життя є головним невід'ємним природним правом людини. Обов'язок держави – захищати життя людини (ст. 27 Конституції України). У контексті зазначеної тези, де держава є зобов'язаною стороною, це означає, що право на життя людини передбачає кореспондуючий обов'язок держави забезпечувати реалізацію цього права, причому як у нормотворчій сфері, так і у сфері правозастосування. У зв'язку з цим розглянемо окремі приклади діяльності компетентних органів держави у зазначених сферах в умовах сьогодення.

Що стосується нормативного забезпечення реалізації права людини на життя, то воно передбачає наявність комплексу різногалузевих норм, які в ідеалі повинні охоплювати всі сфери її життєдіяльності: політичну, економічну, соціальну, медичну, військову тощо. Наприклад, згідно зі ст. 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України повинна бути спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Зрозуміло, що в цій нормі основного закону йдеться про мирний час. Але чи була достатньою правореалізаційна діяльність уповноважених органів держави в цьому напрямі, на жаль, зараз складно сказати, оскільки це предмет дослідження в першу чергу фахівців з міжнародного права.

Натомість опосередковану відповідь можна отримати з аналізу діяльності компетентних органів держави у передвоєнний період, у якому знаходилась Україна після укладання Мінських угод. У дослідженні цього питання можна скористатись матеріалами Української Гельсінської спілки з прав людини. Так, член зазначеної спілки А. Павлюк, характеризуючи передвоєнний стан, вказувала на вади національного правового регулювання в Україні наслідків конфлікту. Зокрема, вона стверджувала, що існує хибна правова кваліфікація подій як АТО, а точкове вирішення проблемних питань без схвалення єдиної державної політики призводить до порушення прав військовополонених. Наприклад, ратифікована Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року створює загальні обов'язки для України у сфері міжнародного гуманітарного права, а її імплементація на внутрішньому рівні замінюється накопиченням нормативно-правових актів, які, по суті, не вирішують першочергових питань. Також вона зазначала про неможливість для цивільних осіб, які отримали каліцтва чи перебували в заручниках, отримати необхідну медичну

допомогу як жертви конфлікту. Узагальнюючий висновок, який зроблений нею, полягає в тому, що українська влада у внутрішньому правовому полі зробила недостатньо для захисту громадян під час збройного конфлікту [2].

Кращою виглядає ситуація з діяльністю державних органів України у сфері національної безпеки за останні роки. Наприклад, Верховною Радою України прийняті такі закони України: «Про національну безпеку України», «Про санкції», «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про основи національного спротиву» та ін. Особливо слід відзначити роль останнього закону, відомого у середовищі громадянського суспільства як закон про територіальну самооборону. Правореалізаційні заходи на підставі цього та інших законів виглядають своєчасними та ефективними (наприклад, захист столиці України – Києва). Оскільки правопорядок формується не тільки законодавцем, як стверджує комунікативна теорія права, а й інтеракціями між учасниками суспільних відносин, то можна стверджувати, що за рахунок інституалізації певних моделей їх поведінки з'являються нові складові правопорядку. Наприклад, ним виявився волонтерський рух, який, окрім іншого, здійснював фактичні заходи з забезпечення з підтримки життєдіяльності вразливих груп громадян, а отже, сприяв їхньому виживанню.

Як свідчать національні та міжнародні джерела, в Україні під час бойових дій з боку військових РФ зафіксовані численні випадки воєнних злочинів, злочинів проти людяності, які повинні бути належним чином розслідувані та винні притягнуті до відповідальності. І цей обов'язок в першу чергу належить до компетенції державних органів України, хоча й не виключає залучення міжнародних організацій, метою яких є покарання воєнних злочинців. Лише в такому випадку буде досягнута мета забезпечення міцного правопорядку як національного, так і міжнародного.

Слід мати на увазі, що національне кримінальне законодавство містить норми, за якими можна притягнути до відповідальності винних у скоєнні воєнних злочинів. Так, зокрема, ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Порушення законів та звичаїв війни» містить опис такої об'єктивної сторони цього складу злочину: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій». За даними Офісу Генерального прокурора, станом на 5 квітня зареєстровано 4324 порушення законів та звичаїв війни [3].

Водночас працівники правоохоронних органів висувують претензії до законодавців щодо відсутності правової визначеності у диспозиції окремих статей КК України, які містять опис ознак злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародно правопорядку. Так, наприклад, сталося з застосуванням ст. 437 КК України, яка складається з двох частин: 1. Планування, підготовка або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; 2. Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Проблема полягала в тлумаченні статусу суб'єкта цього злочину. На думку одних науковців, суб'єктом цього злочину виступає спеціальний суб'єкт, на думку інших – загальний. У зв'язку з цим Верховний Суд у складі Касаційного кримінального суду, в провадженні якого на розгляді знаходилась кримінальна справа за обвинуваченням підсудних у скоєнні злочину, передбаченого ст. 437 КК України, вимушений був констатувати наявність виключної правової проблеми, яка полягала в існуванні протилежних підходів у тлумаченні наведеної вище правової норми. На його думку, ця проблема неоднозначного застосування судами першої та апеляційної інстанцій ст. 437 КК України через її нечіткість, породжує неоднакове тлумачення останньої. Це вкрай негативно впливає на реалізацію принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судового рішення. Виходячи з цього, суд дійшов висновку, що з метою забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики існує потреба формулювання фундаментальних підходів щодо тлумачення та застосування ст. 437 КК України, для чого кримінальне провадження щодо обвинувачених необхідно передати на розгляд Великої Палати Верховного Суду [4].

Таким чином, очевидним є брак у роботі законодавця, який призвів до труднощів з реалізацією цієї норми КК України. Отже, виконання державою позитивних зобов'язань щодо належного кримінального правового захисту життя та безпеки громадян від особливо небезпечних посягань у вигляді агресивних війн чи воєнних конфліктів виявилось неналежним.

Дуже важливим у цьому контексті є використання міжнародного законодавства, яке розглядає мир як складову міжнародного правопорядку, порушення якого карається відповідно до спеціальних актів, серед яких, зокрема, Статут Нюрнберзького міжнародного воєнного трибуналу, чотири Женевських конвенції та два додаткових протоколи до них. Наприклад, перший документ містить перелік злочинів проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. До таких злочинів віднесені: 1) вбивство цивільних осіб, жорстоке поводження з ними або їхнє переміщення, що здійснювалися на окупованих територіях; 2) вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими; 3) вбивство заручників; 4) розграбування суспільної чи приватної власності; 5) безглузде знищення населених пунктів; 6) руйнування, що не спричинені військовою необхідністю, тощо (ст. 6 (b) Статуту).

Женевська конвенція, своєю чергою, такими злочинами визнає: 1) умисне вбивство; 2) катування і нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти, умисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва, завдання шкоди здоров'ю; 3) незаконне, невмотивоване і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не спричинене військовою необхідністю, скоєне щодо осіб та майна, які перебувають під захистом конвенцій; 4) примус цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої держави; 5) позбавлення особи права на неупереджене і нормальне судочинство; незаконна депортація, переміщення цивільної особи; 6) незаконний арешт цивільної особи; 7) взяття заручників (ст. 50 ЖКІ, ст. 51 ЖКІІ, ст. 130 ЖКІІІ, ст. 147 ЖКІV)) [5]. Перелік воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду був доповнений у Статуті Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії. Це руйнування без військової необхідності міст, селищ, привласнення суспільної або приватної власності, акти тероризму, мародерства, зґвалтування, вбивства тощо [6].

З наведеного можна побачити, що як національна нормативна база, так і міжнародна містить достатньо можливостей для притягнення винних у порушеннях так званого гуманітарного права (воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид) до відповідальності. Зазначені злочини як такі, що порушують національний і міжнародний правопорядки, покладають на державу обов'язок повного їх розслідування, притягнення винних до відповідальності та наступного їх покарання. Відповідальність має слідувати за правопорушенням як необхідний елемент сталого правопорядку, дотримання у суспільстві вимог законності. Лише невідворотність покарання може забезпечити у майбутньому неможливість повторення таких злочинів.

У зв'язку з цим, на нашу думку, компетентні державні органи України здійснили активні підготовчі кроки до реалізації юридичної відповідальності стосовно винних осіб у скоєнні зазначених злочинів. До таких кроків, на нашу думку, можна віднести прийняття за ініціативою України Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Агресія проти України» від 2 березня 2022 року, якою визнається, що Росія вчинила агресію проти України, порушивши базові норми ООН, і якою від РФ вимагається припинити збройну агресію проти України, включаючи також деокупацію Криму та Донбасу, негайно, повністю та безумовно вивести всі свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів. У цьому ж ключі слід оцінити оголошене Міжнародним судом ООН 16 березня 2022 року переможне для України рішення у спорі проти РФ, який стосувався тлумачення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, і відповідно до якого Росію було зобов'язано негайно припинити війну в Україні. Позитивним для України є також рішення Генеральної Асамблеї ООН щодо призупинення права членства РФ у Раді з прав людини.

Зазначене дає підстави стверджувати, що всі наведені вище дії компетентних органів держави слід оцінити як своєчасні, що сприятимуть реалізації її правозахисної функції, а отже, її позитивних зобов'язань з охорони життя, здоров'я, власності та забезпечення безпеки громадян.

Що стосується позитивних зобов'язань держави у післявоєнний період, то, на нашу думку, інтенсивна робота передбачається саме в галузі правотворчості, оскільки воєнні дії суттєво змінили умови дії майже всього законодавства, пов'язаного з правами людини. Зокрема, у сфері соціаль-

ного захисту зміни потребуватимуть в першу чергу такі закони, як: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги». Новелізації підлягає також законодавство, пов'язане з регулюванням містобудівної діяльності, оскільки внаслідок воєнних дій зазнали суттєвих руйнувань багато міст та селищ України. Зазначене забезпечить реалізацію права громадян на житло, насамперед тих, хто його втратив у результаті таких дій.

Висновки. Позитивні зобов'язання держави щодо дотримання, забезпечення та захисту прав громадян в екстраординарних умовах воєнних дій і післявоєнної відбудови країни покладають на неї в особі її органів та посадових осіб велику відповідальність. Практика функціонування останніх в умовах сьогодення, тобто наявності війни, в цілому може бути визнана задовільною, хоча й не позбавлена певних серйозних недоліків. Незважаючи на відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, вона залишається відповідальною за збереження життя, здоров'я та майна своїх громадян, забезпечення їх безпеки. У цьому аспекті потребує активізації відповідна діяльність компетентних державних органів України.

Список використаних джерел

1. Христова Г. До питання про формування доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини. URL: [file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/183371%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-407750-1-10-20191112%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/183371%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-407750-1-10-20191112%20(1).pdf). (дата звернення: 31.05.2022)
2. Павлюк А. Чи можливий захист прав людини в умовах збройних конфліктів? URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EA010385?bl=T030435-773> (дата звернення: 31.05.2022)
3. Члени Комітету з питань прав людини закликають міжнародну спільноту до консолідованої позиції в питаннях притягнення РФ до відповідальності за геноцид українського народу. URL: <http://www.golos.com.ua/article/358279> (дата звернення: 31.05.2022)
4. Ухвала від 03.02.2022 № 415/2182/20. Верховний Суд. Касаційний кримінальний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103466917> (дата звернення: 31.05.2022)
5. Гнатовський М., Короткий Т. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykciya/> (дата звернення 31.05.2022)
6. Статут Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії. URL: <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата звернення: 31.05.2022)

References

1. Khrystova H. Dopytannia pro formuvannia doktryny pozytyvnykh zobov'язan derzhavy u sferi prav liudyny. URL: [file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/183371%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96-407750-1-10-20191112%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3/Downloads/183371%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96-407750-1-10-20191112%20(1).pdf). (data zvernennia: 31.05.2022)
2. Pavliuk A. Chy mozhlyvyi zakhyst prav liudyny v umovakh zbroinykh konfliktiv? URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EA010385?bl=T030435-773> (data zvernennia: 31.05.2022)
3. Chleny Komitetu z pytan prav liudyny zaklykaiut mizhnarodnu spilnotu do konsolidovanoi pozytsii v pytanniakh prytiahnennia RF do vidpovidalnosti za henotsyd ukrainskoho narodu. URL: <http://www.golos.com.ua/article/358279> (data zvernennia: 31.05.2022)
4. Ukhvala vid 03.02.2022 № 415/2182/20. Verkhovnyi Sud. Kasatsiinyi kryminalnyi sud. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/103466917> (data zvernennia: 31.05.2022)
5. Hnatovskiy M., Korotkiy T. Shcho take voienni zlochyny: vyznachennia, istoriia vynyknennia, zakony ta yurysdyktsiia. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykciya/> (data zvernennia: 31.05.2022)
6. Statut Mizhnarodnoho trybunalu dlia kolyshnoi Yuhoslavii. URL: <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (data zvernennia: 31.05.2022)

Богініч О. Л. Позитивні зобов'язання держави у сфері правотворчості та правозастосування в умовах війни та післявоєнної відбудови держави

У статті розглядається проблематика позитивних зобов'язань держави щодо дотримання, забезпечення та захисту прав громадян в екстраординарних умовах воєнних дій та післявоєнної відбудови країни. Ана-

лізується відповідна діяльність правотворчих і правозастосовних органів. Зазначаються як позитивні, так і негативні риси такої діяльності.

У контексті зазначеного проводиться ретроспективна розвідка щодо появи такого феномену правової дійсності, як позитивні зобов'язання держави. Стверджується, що цей феномен є продуктом появи договірної теорії держави та природного права. Сучасний його розвиток пов'язаний здебільшого з рішеннями Європейського суду з прав людини. В умовах сьогодення, незважаючи на відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, вона залишається відповідальною за збереження життя, здоров'я та майна своїх громадян, забезпечення їх безпеки. У цьому аспекті потребує активізації відповідна діяльність компетентних державних органів України.

Ключові слова: позитивні зобов'язання держави, правотворчість, правозастосування.

Bohinich O. Positive obligations of the state in the field of law-making and law enforcement in the conditions of war and post-war reconstruction of the state

The article examines the issue of the state's positive obligations regarding the observance, provision and protection of the rights of citizens in the extraordinary conditions of military operations and post-war reconstruction of the country. It is noted that the issue of the state's positive obligations is closely related to human rights, the realization of which it must ensure and which it must protect. In the context of the above, a retrospective investigation is conducted regarding the emergence of such a phenomenon of legal validity as positive obligations of the state. It is argued that this phenomenon is a product of the emergence of the contractual theory of the state and natural law. Its modern development is mostly connected with the decisions of the European Court of Human Rights.

The issue of the state's positive obligations is considered in the context of military operations taking place on the territory of Ukraine. For this, the tools of civil law are used, namely: the law of obligation. In this regard, it is noted that the state is an obligated party to a person, therefore his right to life implies a corresponding obligation of the state to ensure the realization of this right, both in the sphere of rule-making and in the sphere of law enforcement. The relevant activity of competent state bodies in the pre-war period is analyzed. Corresponding shortcomings are indicated.

At the same time, the activity of state bodies during military operations is characterized as positive. However, certain shortcomings of the relevant legal regulation of criminal protection of human rights to life, safety and property are pointed out. At the end, it is concluded that in today's conditions, despite Ukraine's withdrawal from certain obligations defined by the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, it remains responsible for the preservation of life, health and property its citizens, ensuring their safety. In this aspect, the relevant activity of the competent state bodies of Ukraine needs to be intensified.

Key words: positive obligations of the state, law-making, law enforcement.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-30